

שיעור כביצה בטומאת אוכלין

א. פתיחה

טומאת אוכלין מוזכרת בתורה בספר ויקרא (יא:ד): "מִפֶּלֶה הָאֶכֶל אֲשֶׁר יֵאָכֵל אֲשֶׁר יָבֹא עָלָיו מִיֵּם יִטָּמָא...". בתורת כהנים (שמיני פרשה ז' פ"ט) נאמר שאוכל אינו מטמא חפצים אחרים בפחות מכביצה, אבל הוא מקבל טומאה בכלשהו. נחלקו הראשונים מה תוקף הדרשה בעניין קבלת טומאה:

1. ר"ת (פסחים לג: תוס' ד"ה לאימת, שבת צא. תוס' ד"ה אי לענין טומאה) סבור שדרשת הת"כ הינה אסמכתא בלבד ומדאורייתא אין אוכל מקבל טומאה בפחות מכביצה.
2. רש"י (פסחים לג: ד"ה בכביצה נמי, שבת צא. ד"ה אי לענין) והרמב"ם (הל' טומאת אוכלין ד:א) מבינים את התורת כהנים כפשוטה, וקובעים שאוכל מקבל טומאה בכלשהו מן התורה.¹ לפי שתי השיטות הללו, ניתן להעלות שני הסברים לצורך בכביצה:
 - א. **שיעור כמותי** – פחות מכביצה אמנם נחשב כיחידה של אוכל, אבל בשל קוטנו אינו מספיק חשוב. החשיבות הנדרשת תוענק רק כשהכמות תגדל לכביצה. חשיבות זו תועיל למאכל לטמא, ולדעת ר"ת אף להיטמא מן התורה.

1 הרשב"א (שבת צא. ד"ה מהא דאמרינן) סבור שאף מדרבנן אין קבלת טומאה בפחות מכביצה, ודרשת הת"כ לגבי כלשהו עוסקת במקרה שבו האוכל נמצא בכלי שמצרף את הכל לכביצה. על כל פנים, התוס' (פסחים לג: ד"ה לאימת) מביאים ראיה לכך שאין קבלת טומאה בכל שהוא מדברי התורת כהנים (שמיני פרשה ז' סוף פ"ח). שם מובאת ה"א שאוכל טמא יטוהר על ידי שבירה, בדומה לשבירה בכלי חרס, והו"א זו נדחית רק אחרי דרשה מיוחדת. מקשים התוס' – אם אוכל מקבל טומאה בכלשהו, אז גם אוכל שבור מקבל טומאה, ומה פשר הו"א כזו? אולי יש מקום להבין את התורת כהנים באופן אחר. הגמ' (קידושין נט:) מיישמת את הכלל – "כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה, ואין עולין מטומאתן אלא בשינוי מעשה" – לא רק בכלים אלא גם ביחס לאוכל. כך שאם חשב על אוכל מסויים שהוא עומד לאכילה, הוא נעשה ראוי לקבל טומאה. אמנם, לא מצינו בגמ' התייחסות לחצי השני של המשפט – "ואין עולין מטומאתן אלא בשינוי מעשה" – וייתכן שבאוכל אפילו שינוי מעשה לא מועיל. יכול להיות שזה מה שנאמר בתורת כהנים. כלומר, יש פסוק שמלמד אותנו ששבירה אינה מטהרת את האוכל, ופירושו של דבר הוא ששינוי מעשה אינו מועיל להעלות את האוכל מטומאתו.

ב. **שיעור איכותי** – בלי קשר לחשיבות, לגבי טומאת אוכלין פחות מכביצה אינו מהווה יחידה של אוכל. כלומר, לאוכל פחות מכביצה חסר 'שם אוכל'. לאור חקירה זו יש מקום להבין את המחלוקת בין רש"י והרמב"ם לבין ר"ת. לדעת רש"י והרמב"ם סביר להניח כי יש 'שם אוכל' על אוכל פחות מכביצה, ולכן אוכל פחות מכביצה מקבל טומאה. אמנם, אוכל מטמא חפצים אחרים רק בכביצה, ומכאן שלדעת רש"י והרמב"ם כל הדין של כביצה נועד לספק חשיבות כמותית, שהרי יחידה של אוכל קיימת בכלשהו.² לעומת זאת, לפי ר"ת מדאורייתא אוכל בפחות מכביצה אינו מטמא או מקבל טומאה, ולכן סביר להניח שלדעתו לאוכל בפחות מכביצה אין 'שם אוכל' – השיעור של כביצה מספק 'שם אוכל', ולא רק חשיבות כמותית.

ב. נפקא מינות וראיות

ניתן להביא כמה נפקא מינות וראיות לחקירה זו:

א. **אוכל סרוח**: על פי ההקשר בתורת כהנים, יש מקום להסיק שמדובר בשיעור איכותי שמגדיר את האוכל כיחידה של אוכל. הדרשה הקודמת לדרשתינו בתורת כהנים (שם) ממעטת 'אוכל סרוח' מטומאת אוכלין. לכאורה, אוכל סרוח אינו מקבל טומאה מפני שאינו בגדר אוכל, ומתקבל הרושם שגם לגבי שיעור המאכל, בפחות מכביצה אין לו גדר אוכל.

ב. **הכשר**: הר"י (פסחים לג: תוס' ד"ה לאימת) אומר שאמנם אוכל מקבל טומאה בכלשהו מדאורייתא, אבל כדי להכשיר לקבלת טומאה את האוכל יש צורך בכביצה. כעת, ניתן לציין כי נחלקו הראשונים לגבי אופי הדין של הכשר.³ מדברי הרמב"ן (ויקרא יא:ז) עולה שהכשר הינו דין פרטי בקבלת טומאה, ולא בהגדרת יחידה של אוכל, משום שאין הטומאה 'נדבקת' אלא באוכל שעבר הכשר מים. לעומת זאת, מדברי הרשב"ם

2 המהלך המוצע מניח כי קיימת רמה אחת של 'שם אוכל' בלבד. ניתן להבין כי ישנן שתי רמות של 'אוכל': לאוכל בכלשהו יש 'שם אוכל' ברמה נמוכה, ועל כן הוא אינו מטמא חפצים אחרים, בעוד שלאוכל בכביצה יש 'שם אוכל' ברמה גבוהה יותר ולכן הוא מסוגל לטמא. אולם, אפשרות זו דחוקה והנראה לי כתבתי. עיין בהמשך בדברי המשנה למלך ביחס לחיתוך שהעלינו אפשרות זו.

3 עיין בשיעור בעניין "הכשר אוכלין" שבו חקירה זו נידונית בהרחבה.

(ויקרא יא:לד) עולה שההכשר נועד כדי להחיל 'שם אוכל' על המאכל, ולפני ההכשר חסרה הגדרתו כאוכל כלל ועיקר.

לאור זאת, ניתן להסביר את הר"י לפי הרשב"ם, ולומר שכביצה הינו שיעור איכותי ב'שם אוכל'. כלומר, האוכל אינו מוכשר בפחות מכביצה מכיוון שאיננו יחידה של אוכל, והרי ההכשר נועד להחיל 'שם אוכל'. מנגד, ניתן להסביר את הר"י לפי הרמב"ן באופן אחר. לפי הרמב"ן יוסבר שכביצה הינו שיעור כמותי במעשה ההיטמאות, ועל כן אוכל פחות מכביצה אינו בר הכשר שהרי איננו יכול להיטמא מן התורה.

ג. **'שבע ליה טומאה'**: ראשון לטומאה עושה שני לטומאה. אמנם, אם החפץ הנטמא כבר היה שני לטומאה לפני שבא במגע עם הראשון, הרי שהמגע נטול משמעות לחלוטין, ואומרים 'שבע ליה טומאה' (עי' מנחות כד.). לאור זאת, יש לדון במקרה שבו חצי כביצה של אוכל טמא, ראשון לטומאה, מחובר לחצי כביצה של אוכל טהור, ולאחר מכן אב הטומאה נוגע באותו כביצה.

בהקשר זה, יש לציין את דברי הרמב"ן. הגמ' בחולין (פא:פב) אומרת שבשר פרה אדומה מקבל טומאת אוכלין. רש"י (שם פב. ד"ה ואמר ריש לקיש) מקשה על כך, שהרי בשר הפרה כבר טמא מדין 'סופו לטמא טומאה חמורה'⁴, ומה המשמעות לקביעת הגמ' רש"י מתרץ שהגמ' בחולין מחדשת שהפרה נחשבת 'אוכל', ועל כן חצי כביצה ממנה מסוגל להצטרף עם חצי כביצה של אוכל טהור כדי להשלים את השיעור של כביצה, ובמקרה כזה אמרה הגמ' בחולין שבשר פרה אדומה מקבל טומאת אוכלין. הרמב"ן (שבועות יא: ד"ה ואיכא דקשיא ליה) מקשה על דברי רש"י – מדוע לא אומרים 'שבע ליה טומאה' מאחר וחצי מהכביצה כבר טמא (מדין 'סופו לטמא טומאה חמורה')? הרמב"ן מביא שלשה תירוצים:

1. מדובר על מקרה שבו הטומאה נגעה בחצי הטהור של האוכל, בעוד ש'שבע ליה טומאה' תקף רק אם יש מגע בחצי הטמא.

2. מדובר על מקרה שבו בשר הפרה והאוכל הטהור נוגעים זה בזה ומהווים יחידה אחת. כל הבעיה של 'שבע ליה טומאה' מתעוררת כאשר יש שתי יחידות שונות בתוך כלי אחד, ומגעו של המטמא חייב להתפשט מיחידה אחת אל השנייה. אך

4 עיין בשיעור בעניין "נבלת עוף טהור".

אם מדובר ביחידה אחת אז המגע מתייחס לכל היחידה באופן ישיר, כך שאין הבדל בין מגע בחצי הטמא לבין מגע בחצי הטהור, וממילא אין בעיה של 'שבע ליה טומאה'.⁵

3. הדין של 'שבע ליה טומאה' תקף אך ורק אם אינו מוסיף טומאה, כך שהמגע אינו משמעותי. אך אם המגע מעלה את רמת הטומאה אז לא אומרים 'שבע ליה טומאה'. אם כן, מציע הרמב"ן, למרות שבשר הפרה כבר היה טמא מדין 'סופו לטמא טומאה חמורה', הוא עדיין היה כשר לתהליך טהרת טמאי מת. המגע בטומאה פוסל את בשר הפרה לטהרת טמאים, ועל כן לא ניתן להגיד ש'שבע ליה טומאה'.

מדובר על יחידה של אוכל בשיעור של כביצה אך אין כולה מסוגלת לקבל טומאה, כיוון שחצייה כבר טמא ו'שבע ליה טומאה'. שני התירוצים הראשונים מניחים מראש שאין בעיה של פחות מכשיעור, ומתייחסים אל בעיה אחרת: אפילו אם קיים השיעור הדרוש, הרי שהמגע נטול משמעות במצב של 'שבע ליה טומאה', ואם כן איך תיתכן היטמאות ללא מגע? שני התירוצים הראשונים פותרים את הבעיה מצד מעשה המגע – או משום שהמגע היה ממש בחצי הטהור או משום שזו יחידה אחת בלתי נפרדת וממילא המגע נחשב כאילו בחצי הטהור – אך לעניינינו חשוב להדגיש שלפי שני התירוצים האלה לא חסר שיעור, למרות שאין כל הכביצה מסוגלת לקבל טומאה. הנחת היסוד של גישה זו היא שהליקוי באוכל פחות מכביצה הוא שאין לו 'שם אוכל', ולכן אף חצי כביצה שכלל אינו מקבל טומאה יצטרף וישלים את השיעור, שהרי יש 'שם אוכל' לכל היחידה. לפי שני התירוצים הראשונים של הרמב"ן השיעור של כביצה מספק 'שם אוכל'.

מסתבר שהנחה זו אינה מקובלת על התירוץ השלישי, ולכן לפיו יש צורך לחדש שהוספת 'פסול' מספיקה כדי לעקוף את הבעיה של 'שבע ליה טומאה'. לפי התירוץ הזה, בניגוד לשני התירוצים הקודמים, כאשר אין כל הכביצה מסוגלת לקבל טומאה ממילא חסר השיעור של כביצה. אם כן, נראה שהשיעור של כביצה לא נועד לספק 'שם אוכל' אלא לספק את החשיבות הדרושה למעשה ההיטמאות, ולכן כולו חייב להיות ראוי לקבל טומאה גם אם הוא מוגדר כאוכל.

5 וכך סבור גם רבנו ישעיה (מובא בשטמ"ק ב"ק עז. ד"ה וזה לשון הר"ר ישעיה, בסופו).

יתר על כן, הר"י והרשב"א חולקים על הנחת התירוצים הראשונים מפורשות. הגמ' בשבת (אצ) דנה במקרה שבו היה חצי כביצה של אוכל בתוך בית טמא, ואדם זרק לתוכו אוכל שהתחבר לחצי כביצה שבבית והשלים את השיעור. מהגמ' משתמע שהצירוף מועיל לטומאה, ולכן מעירים הר"י (מובא בתוס' שבת צא: ד"ה פחות מכביצה) והרשב"א (שבת צא. ד"ה הא דנקט) שזאת דוקא אם זרק אוכל פחות מכביצה. אך אם הוא זרק אוכל כביצה אז האוכל מקבל טומאה בכניסה לבית עוד לפני שהוא מצטרף אל החצי כביצה שהיה בבית, וממילא לאחר הצירוף אותו חצי כביצה טהור לא יקבל טומאה, שהרי 'שבע ליה טומאה'. זאת, למרות שאף החצי הטהור נוגע בטומאה כיוון שכל הבית טמא, והרי בוודאי יש לו 'שם אוכל' מפני שהוא מחובר לכביצה של אוכל. נראה שלפי הר"י והרשב"א, השיעור של כביצה הוא שיעור כמותי במעשה ההיטמאות, ועל כן כל אימת אין כביצה שמסוגל לקבל טומאה אומרים 'שבע ליה טומאה'.⁶

ד. **חיתוך:** המשנה למלך (הל' טומאת אוכלין ד:א) דן בשני חצאי כביצה של אוכל טהור. שני החצאים נגעו בשרץ בנפרד ולאחר מכן הצטרפו – האם האוכל טמא ומטמא?⁷ נראה כי השאלה הזו תלויה בחקירה שלנו. לו היה מדובר על שיעור כמותי, אז יכול להיות שכמויות קטנות מצטרפות להיות כמות מספיק גדולה. אמנם, אם עוסקים בשיעור איכותי שמבוסס על 'שם אוכל' מתעוררת בעיה. אם מניחים שהשיעור של כביצה מספק 'שם אוכל' ובכל זאת האוכל מסוגל לקבל טומאה כבר בכלשהו מן התורה

6 ניתן להביא שתי נפקא מינות דומות, בהן ישנה יחידה אחת של אוכל אך אין כולה מסוגלת לקבל טומאה:

- א. **חציו חולין וחציו תרומה:** מה הדין במקרה שבו חצי כביצה של חולין מחובר לחצי כביצה של תרומה, וטבול יום (שמגעו פוסל תרומה ולא חולין) נוגע בו? גם כאן אין כל הכביצה מסוגל לקבל טומאה (מטבול יום). הרשב"א (שם) מביא את דעת רב האי גאון שלפיה חולין ותרומה אינם מצטרפים במקרה כזה, אך הוא לא אומר שמדובר דווקא במגע בטבול יום, וצ"ע.
- ב. **חציו מוכשר וחציו אינו מוכשר:** רק אוכל שהוכשר במים מסוגל לקבל טומאה (עי' בשיעור בעניין "הכשר אוכלין"), ולכן יש לשאול – מה הדין במקרה שבו חצי כביצה של אוכל שאינו מוכשר מחובר אל חצי כביצה של אוכל מוכשר? לכאורה, שאלה זו תלויה בחקירתנו כיוון שרק חצי מהכביצה מסוגל לקבל טומאה ולמרות זאת יש 'שם אוכל', אלא אם כן נגיד שאוכל ללא הכשר כלל אינו אוכל, כפי שצינינו לעיל בשם הרשב"א.

7 המשנה למלך שואל עבור שתי הדעות בשיעור קבלת טומאת אוכלין. אולם, שאלתו אינה מסתברת בשיטת ר"ת, שאין קבלת טומאה מדאורייתא בפחות מכביצה, כיוון שלא היה מגע של היטמאות. אין נפקא מינה אם אחר כך הוא מצטרף עם אוכל בן דמותו.

(כדעת רש"י והרמב"ם), אזי לכאורה ישנן שתי רמות של 'שם אוכל'. בפחות מכביצה לא ניתן לטמא אחרים מכיוון שמדובר על 'שם אוכל' גרוע סוג ב', אבל ה'שם-אוכל' המעולה של כביצה, שהוא כמובן סוג א', מהווה רמה אחרת לגמרי. אם כך, לכאורה לא יועיל צירוף שהרי כיצד ייתכן ש'שם-אוכל' סוג ב' שנטמא יצטרף להוות טומאה ברמה של סוג א'? כיוון שכך, סביר להניח שהשאלה של חיתוך מתעוררת אך ורק אם נאמר שהשיעור של כביצה מהווה שיעור כמותי בחשיבות הדרושה להיטמאות.⁸

ה. הגדרת החיבור: שני חצאי אוכל יכולים להצטרף לכביצה, כך שמגע במקצת האוכל יטמא את הכל. ניתן לדבר על שני ערוצים בצירוף אוכלין:

1. קביעת זהות של יחידה אחת – יש רק יחידה אחת וממילא המגע במקצתה מטמא את כולה.

2. התפשטות – אין יחידה אחת של אוכל, אבל המגע מתפשט על פני כל החפץ ואם נגע במקצתו כאילו נגע בכולו.⁹

ניתן למתוח קו בין חילוק זה לבין החקירה שלנו ביחס לאופי שיעור כביצה. את הערוץ של זהות כיחידה אחת נשייך להבנה של שיעור כביצה כיחידה אחת של אוכל, ואילו את הערוץ של התפשטות נשייך להבנה הכמותית של חשיבות. על כל פנים, ההגיון הפשוט אומר שבשני הערוצים האלה תהיינה רמות שונות של חיבור. ככל שנדבר על קביעת זהות של יחידה אחת, כך תתגבר רמת החיבור הנדרשת, וחיבור רופף לא יועיל. וכמו כן, אם מדובר על התפשטות אז נוכל להסתפק ברמה יחסית נחותה של חיבור.¹⁰ כיוון שכך, אם אין 'שם אוכל' בפחות מכביצה לכאורה נדרוש חיבור של ממש על מנת שהכביצה יוגדר כ'אוכל'. לעומת זאת, אם מדובר על שיעור כמותי להיטמאות, ואין צורך בקביעת זהות, ייתכן שנסתפק בחיבור רופף.

8 עיין בדברי השפת אמת (שבת צא. ז"ה בתוס').

9 עיין בשיעורי הרא"ל למסכת טהרות בשיעור בעניין "חיבור וצירוף", שם מו"ר הרא"ל שליט"א דן בשני הערוצים האלה. ניתן להבין שהמקרה של 'שבע ליה טומאה' ברמב"ן שהבאנו לעיל הוא נפק"מ לערוצים אלו. כאמור, הרמב"ן (שבועות יא: ד"ה ואיכא דקשיא) מציע בתירוץ השני שאומרים 'שבע ליה טומאה' רק בצירוף כלי, ולא כאשר שני החצאים נוגעים זה בזה. לכאורה הסברא לכך היא שבמצב של צירוף כלי מדובר על התפשטות מעשה המגע, ולכן אומרים 'שבע ליה טומאה'. לעומת זאת, במצב של נגיעה ישנה קביעת זהות של יחידה אחת, וממילא הטומאה כאילו נוגעת ישירות בכל האוכל וכלל אין בעיה של 'שבע ליה טומאה'.

10 עיין בשיעורי הרא"ל שם, ובמשנה למלך (הל' טומאת אוכלין ד:ג) שמפרט רמות שונות של חיבור.